

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ ТА СПОРУДИ МАЛИХ АРХІТЕКТУРНИХ ФОРМ

Павло ФЕДАКА

Важливою й невід'ємною частиною селянської садиби є будівлі господарського призначення. Заняття населення Закарпаття в минулому переважно сільським господарством (вирощування зернових культур, розведення великої рогатої худоби, дрібних тварин і домашньої птиці) зумовило появу відповідних приміщень та будівель, які охороняли тварин від негоди, служили місцем зберігання кормів і харчів, їх обробки, місцем складання знарядь праці, різних побутових речей тощо.

За функціональним використанням господарські будівлі на Закарпатті можна поділити на такі групи: будівлі для збереження зерна й продуктів харчування; будівлі для утримання худоби й птиці; споруди для обробки зернових культур і зберігання кормів; будівлі малих архітектурних форм. Ми не включаємо сюди виробничі споруди — млини, сукновальні, кузні, пилорами, греблі тощо, оскільки вони становлять окрему ділянку народного будівництва й структурно не пов'язані з селянською садибою.

Найпоширенішими будівлями для утримання свійських тварин, а разом з тим взагалі найпоширенішими видами господарських будівель на Закарпатті були хліви ("хлів", "стайня", "шталів"), які водночас є й найстародавнішими за походженням. У більшості випадків у Перечинському, Ужгородському, Великоберезнянському, Воловецькому, західній частині

Міжгірського, а спорадично в Мукачівському, Свалявському, Іршавському районах хлів будували під одним дахом із житлом¹. У старіших будовах він знаходився безпосередньо за сіньми чи коморою, а в будовах кінця XIX — початку XX ст. його розташування переносять на кінець будівлі — за стодолю. У більшості ж районів хлів будували окремо від житла. У розміщенні його можна виділити два варіанти. Перший, переважаючий, коли хлів розміщувався в одному блоці під спільним дахом зі стодолю ("пелівня", "стодола", "боїще"). Другий — коли він будувався окремо. У заможних селян в одному окремо розташованому блоці могло знаходитися два хліви (окремо для корів і коней)².

Слово "хлів", як назва приміщення для утримання худоби, найбільш уживане на Закарпатті, зокрема в низинних і передгірських районах, а в гірських поряд з ним вживалися назви "стайня", у гуцулів — "шталів"³. У хлівах утримували здебільшого корів і коней, але часто відводили в них і окремі кутки ("кутець") для свиней, кіз чи овець ("загородки"). Невеликі за розміром хліви, які будувалися окремо і в яких утримували свиней чи кіз, називались "хлівча", "кутець", "куча", "стаєнка". Для овець відводили "притули" за хатою ("дах на вівці", "шталовик"). Вони мали окремі зрубні стіни, але були під спільним дахом з житлом, який на місці переходу від житла до притулу заломлювався, ставав менш крутим і спадастим (дах із заломом). У гуцульських садибах притули добудовувались щільно до житла з одного (здебільшого північного), іноді двох і навіть трьох боків⁴.

Будівельні матеріали й будівельна техніка, що вживалися при зведенні хлівів, були ті ж, що й при спорудженні житла, однак гіршої якості, а зведення зрубу й обробка стін не досягали такої майстерності та вміння, як при будівництві хат.

Стодола (пелівня) і дровітня
в селі Глибоке Ужгородського району

З будівельних матеріалів використовували — у низинних і передгірних районах — найчастіше бук, рідше дуб, ясен, вільху, тополю, осику, у гірських районах — ялину і смереку⁵.

У зв'язку з тим, що при будівництві хлівів часто використовувалось нерівне дерево, проміжки між горизонтально кладеними вінцями затикали мохом, іноді обмазували глиною, а в передгір'ї й низині обмазували жовтою глиною всю будівлю, а часто й білили⁶.

Як відомо, господарські будівлі довше залишають на собі архаїчні риси. Однією з таких рис можна вважати горизонтальне укладання зрубу хліва з кругляків із випусками по краях. Однак у кінці XIX — на початку XX ст. при зведенні хлівів іноді вживалась і каркасна конструкція: дерев'яний каркас заповнювався короткими дерев'яними брусами "ринглями"⁷.

Хлів мав одні двері, приблизно у центрі головного фасаду або з торцевого боку. У старіших зразках хлівів двері, подібно до хатніх, конструювались на верях і бігунах, щоправда, — з гіршого матеріалу, іноді біля дверей прорубували невеличке віконце, яке в зимові

місяці затикалося сіном чи соломою.

Конструкція даху подібна до житлової: на парно з'єднані крокви ("роги", "кізлі") кріпилися лати, на які стелили покрівлю ("верх", "вирьх") з соломи або дранки. Форма даху на всій території — чотирисхила, у Рахівському районі (Гуцульщина) переважала двосхила. Солом'яне покриття побутувало у всіх районах, крім Рахівського й поселень вздовж верхніх течій Тересви й Терєблі, де переважало покриття хлівів дранкою⁸. Стеля у хлівах кінця XIX — початку XX ст. дощата, у старіших зразках — з дрючків (жердин), на які зверху накидали солом'яну чи сіну.

Іноді місце вздовж стіни хліва з переднього фасаду, на рівні виносу даху, вимощували кам'яними плитами, які обмазували глиною. Воно називалось "пудстайня", "пудхлів", "підстайня", "підхлів" — аналогічно до того, як місце під хатою носить назву "пудхижа", "підхижа", "призьба". Напроти хліва, у дворі, влаштовувалось гноїще ("гноївка", "гноювка"), яке іноді огороджувалось.

Усередині хліва, під стінами, з одного (якщо хлів малий, тобто для малої кількості великої

Хлів кінця XIX ст. у селі Копинівці Мукачівського району. Вхід з торцевого боку. Фото автора

рогатої худоби) або з двох (якщо хлів великий, тобто у заможних газд) боків влаштовано ясла; посередині — прохід для гноївки; один з кутків часто відводився під “кутець”, “кучу” для свиней, який зводився з відходів дерева⁹. Підлогу (поміст) у хлівах настеляли з товстих дощок.

Невеликі хлівці (“хлівча”, “куча”, “кутиць”), як зазначено вище, будували й окремо. Старіші зразки були зрубними, з початку ХХ ст. входять у побут каркасної будови. Часто над таким хлівцем зводили курник для курей, а в багатьох випадках над ними влаштовували оборіг для сіна¹⁰.

У суворі зими дрібних свійських тварин та курей тримали в житловому приміщенні (ягнята і телята — під ліжком, кури — під припічком). Для курей часто відводилось місце в одному з кутів сіней (як правило, під драбиною, що вела на горище, а часто кури сиділи просто на драбині). Поширеним був і такий спосіб утримання курей, коли до стелі в сінях прикріплювали жердки чи дошки, на які сідали кури. Утримували курей і в окремих будівлях простої конструкції з відходів будматеріалів (з односхилою або двосхилою покрівлею) — вони побутували на рівнині і в передгір'ї, де лагідніший клімат.

Назва приміщення для утримання худоби однакова у східних і західних слов'ян (рос. “хлев”, укр. “хлів”, “хлівець”, “хлівча”, білоруське “хлеу”, польське “chlew”, “chlewnia”, чеське, словацьке “chliev”), що є підтвердженням давнього походження хліва, очевидно, в часи загальнослов'янської спільності.

Другою важливою будівлею селянського обійстя була стодола, у якій зберігали корми для худоби (сіно, солом), а іноді й обмолочували зерно (“стодола”, “пелівня”, “боїще”, “чурь”). Найчастіше стодолу розташовували в одному блоці з хлівом — під одною з ним покрівлею; у західній частині області (Великобережнський, Перечинський, Ужгородський райони) — в одному блоці з хатою під спільним з нею дахом (довгі хати), а в низинних районах — і окремо — як однозрубна будівля з горизонталь-

но кладених брусів, проміжки між якими для кращого провітрювання не обмазували глиною й не затикали мохом. Здебільшого стодола складалася з двох приміщень: перше — для обмолоту збіжжя (“боїско”, “боїще”, “стодола”, “пелівня”, “гумно”, “чурь”), у ньому також часто тримали віз, інший сільськогосподарський реманент, а з 20-х років і соломорізки (“січкарни”), друге — для зберігання необмолочених снопів і сіна (“перило”, “стодола”, “пелівня”, “сіняник”, “сінашув”, “сакаст”)¹¹. У довгих хатах стодола (“пелівня”) своїх зрубних стін не мала, дві протилежні стіни становили відповідно — зрубна стіна комори чи сіней та зрубна стіна хліва, а інші дві влаштовувалися з дощок чи плетива, причому передню (фасадну) стіну становили ворота (“воротниця”), з боку яких знаходилася хвіртка (“дверці”, “дверичка”)¹². У цьому випадку фасадний (вхідний) бік пелівні висунутий децю вперед (1 м) від усієї довгої будівлі, у бік двору. У стодолі відсутня стеля, у верхній її частині встановлювали довгі дрючки (“подря”), на які складали сіно.

Поверхня току (тік часто виносився за межі приміщення, перед стодолою) вимощувалась з добре утрамбованої глини, змішаної з половиною й відходами тварин, і була гладкою, рівною й твердою. Це місце називалось “гумно”, “гумення”, “гологомниця”, “гологумниця”.

У деяких областях Російської Федерації слово “половень” (Орловська обл.), “пелівня” (Новгородська обл.), як і в західних районах

Хлів і стодола (пелівня) кінця ХІХ ст. у селі Балашівці Мукачівського району. Фото автора

*Хлів кінця ХІХ ст. у селі Сокирниця Хустського району.
Фото автора*

Закарпаття (“пеленя”, “пеливня”) означає приміщення для складання соломи, а не полови, хоча цей, ще давньослов’янський термін мав би означати місце для полови (“плевни”) ¹³. Цей же термін (“плевник”, “плевня”) побутує в болгар ¹⁴, що засвідчує стародавнє походження цього типу господарської будівлі.

Корми і підстилку для худоби (сіно, солому, листя, полу) зберігали також у плетених або збитих із дощок, зрідка рублених, прибудовах — притулах, влаштованих вздовж глухих стін хати та господарських будівель. Покрівлею притулів було продовження схилу даху. Прибудови значно утеплювали житло й хлів. У різних районах Закарпаття вони мали різні назви: “половник”, “пеливник”, “загата”, “плитарь”, “газовба” ¹⁵.

Сіно й солому зберігали також в оборогах. Конструкція оборогу складається з чотирьох високих (4–5 м) дерев’яних стовпів, встановлених на квадратній рамі з таких же дерев’яних кругляків, та рухомого дашка, який, залежно від кількості сіна чи соломи, підіймали чи опускали. Покрівля оборогів у бойків, лемків і долинян — чотирисхила, пірамідальна, покрита соломною, а в гуцулів — двосхила, покрита дракною ¹⁶. Іноді, як ми вже згадували вище, низ оборога обшивали дошками або обплітали лозою й обмазували глиною. Зверху накладали дошки або дрючки, поверх них — сіно або солому. Утворене таким чином приміщення вико-

ристовували для свиней (“куча”, “кутиць”). Оборози розміщувались здебільшого у кінці двору, а часто — поза двором.

Сіно також зберігали в копицях, на так званих “островках” — 2–3 метрових смерекових стромах з обрізаними гілками. На таких сучкуватих стромах сіно могло довго зберігатися, стійко протистояти вітрові й дощу.

Важливе місце в господарському житті селянської родини займали зерно й картопля. Зерно зберігали в спеціальних дерев’яних прямокутних скринях (“сусіках”), а також у “кадубах”, “кадовбах” — великих дерев’яних по-

судинах циліндричної форми, видовбаних з товстих стовбурів дерев. Зрізану колоду довжиною понад 2 метри і близько 1,5 м в діаметрі продовбували наскрізь, залишаючи краї товщиною 2–3 см. Сусіки й кадовби держали на горіщах хат. Тут же знаходились плетені з лози або соломи коші (“кіш”, “куш”) для зерна, близькі за формою до прямокутника. Зсередини такі коші вимащували глиною, змішаною з половиною. Заможніші селяни зводили у дворі “комори”, “кліти”, “сипарні” однозрубні, без вікон, прямокутні або близькі до квадрата будівлі розміром 3 × 4 м, 4 × 5 м, 2,5 × 2,8 м ¹⁷.

Прикметною деталлю селянського двору були коші для зберігання кукурудзи (“кіш”, “куш”). Старіші коші — це плетені з пруття, еліпсоїдної форми будівлі висотою 2–2,2 м. Покривали коші дво- або чотирисхилим солом’яним, дракочним чи гонтовим дашком, який можна знімати для засипання кукурузних качанів. У нижній частині залишали невеликий прямокутний або квадратний отвір (30 × 40 см, 30 × 30 см) для виїмання качанів. В албанців, а також чехів і словаків аналогічні споруди називаються “кошар” ¹⁸.

Пізніші коші — прямокутні будівлі з дощок, з одно-, дво- чи чотирисхилою гонтовою, дракочною або черепичною покрівлею.

З другої половини ХІХ ст. входять у побут, здебільшого в низовинних районах, двоя-

русні коші, у нижній частині яких знаходилася комора, у верхній — власне кіш. Комора (нижній ярус) була рубленою, переважно з дубових пластин-плах (фоштів), з'єднаних на кутах у замки, а кіш (верхній ярус) мав каркасну конструкцію, обшиту вертикально прибитими латами.

Підвалини цих споруд встановлювали на невисокий кам'яний фундамент з сухою в'язкою. Верхній вінець зрубу комори закріплювали поперечними брусами, на які настелялися дошки, що утворювали стелю комори й підлогу коша. Каркасна конструкція коша складалася з нижнього й верхнього вінців, з'єднаних вертикально вставленими брусами (сулаками) та поперечними й похилими розп'рками. Зсередини до брусів на відстані 2–3 м одна від одної прибивали лати. Усередині вздовж стін коша робили спеціальні відсіки (кліті), які відокремлювали від центру приміщення перегородками з аналогічних лат.

Дахи кошів — чотирихилі, вкриті гонтом (шинглями). З зовнішнього боку над зрубом комори по всьому периметру робили невеликий дашок (стріху), захищаючи її таким чином від атмосферних опадів.

Качани кукурудзи просушували у згаданих відсіках-клітках. Далі їх лушили на спеціальному пристрої, а зерно зсипали через отвори в підлозі в комору, де його мололи на крупу.

Комора служила для зберігання зерна та муки в дерев'яних сусіках (фершлогах) і дерев'яних бочкоподібних посудинах-гелетках.

Стайня і стодала (боїще) початку ХХ ст. в одному блоці в селі Пилипець Міжгірського району. Фото автора

У ній також знаходилися різні мірки на зерно й муку, знаряддя праці тощо.

Коші здебільшого встановлювали перед вікнами хати, ближче до дороги, де більше продував вітер, сприяючи швидшому просушуванню кукурудзи¹⁹.

Картоплю зберігали різними способами. Дуже давнім слід вважати звичай збереження картоплі в кімнаті (зустрічається частіше) та в сінях (побутував рідше). Для цього викопували, здебільшого під ліжком, прямокутну яму ("яма", "рупа") глибиною 2 м і прикривали її дошками. Нерідко картоплю зберігали і в коморі, як у ямі, так і просто на долівці. Але частіше комору використовували для збереження одягу, муки, інших продуктів харчування, а з початку ХХ ст. вона поступово перетворюється в житлове приміщення.

За стародавній можна вважати й спосіб зберігання картоплі в ямах у дворі. Така яма (глибиною близько 2 м, прямокутна або квадратна в плані, розміром 2 × 1 м; 2 × 2 м; 2 × 3 м; 3 × 3 м; 4 × 4,5 м і т. д., залежно від можливості) має назву "рупа". Конструктивно "рупу" зводять у такий спосіб: на низький фундамент з каменю (або на камені по кутах ями) горизонтально кладуть під-валянки — основу невисокого (60–80 см) зрубу, на них кладуть кілька кругляків, з'єднаних на кутах у "цівку" з випусками. На верхній обв'язці цього зрубу роблять зарубки, в які попарно вставляють 3 пари крокв ("роги", "кізлі"), а якщо дах трисхилий, то з боку третього схилу кріплять ще одну крокву — коротшу. Крокви латять, а потім на них настеляють солом'яне чи драночне покриття. З переднього боку — дверцята, верх над зрубом з цього боку оббитий дошками, іноді зверху — усічений фронтон²⁰. Рупи зводили з другосортних будівельних матеріалів або з будівельних відходів.

Стародавнім способом зберігання картоплі було укладання її

в копицях (“навилках”, “копах”). Для цього викопували неглибоку (20–30 см) округлу яму, яку встеляли соломною, на соломі насипали картоплю, знову накривали її соломною і присипали глиною. Такий навилок мав конічну форму, а величина його залежала від заможності господаря²¹.

З 20-х років ХХ ст. для зберігання картоплі й інших продуктів харчування, а також вина в бочках, заможніші селяни будували “пивниці” — муровані споруди, криті соломною, гонтами, дерном або камінними плитами. В цей же час з'явилися пивниці й під хатою, унаслідок чого відбувся розвиток житла по вертикалі, оскільки з боку пивниці влаштовували високу підмурівку²².

З інших господарських будівель слід відзначити дровитні (“дровітня”, “дривутня”, “колишня”) — легкі споруди з дощок чи з відходів будматеріалів, “шопи” (“возівня”, “возарня”, “шопа”, “підшопа”, “шопка”, “шофа”) для утримання воза та іншого сільськогосподарського реманенту. Шопи часто добудовувались безпосередньо до житла або до господарських будівель. У гуцульських граждах за таку “шопу” служили навіси у бік двору²³. З 20–30-х років ХХ ст. у багатьох селах функціональне призначення “шопи” змінюється. Один з кутів відводився для дровитні, інший — для літньої кухні (тут знаходилася піч для випікання хліба та плита для приготування кормів та їжі, стіл і стільці), ще інший — для столярного верстата, винного преса (“шахта”, “шахтів”). З шопи входили в пивницю (село Кальник Мукачівського району, садиба 20-х років ХХ ст. Михайла Федаки)²⁴.

Важливу роль на селянській садибі відігравали й споруди малих архітектурних форм (колодязі, ворота, хвіртки, вулики тощо), які, крім відповідного функціонального виужиткування, надавали садибі і поселенням у цілому архітектурно-художньої довершеності, своєрідності і неповторного локального колориту.

Комора з пивницею внизу в селі Врочево Перечинського р-ну.

Колодязі у минулому сторіччі по селах Закарпаття були рідкістю — два-три на село, як правило, коло корчми, школи та в заможних газд. Воду брали з потоку чи річки, а також з джерел (“кириць”, “киричок”). У гірських районах такі кринички поглиблювали і вставляли в них дерев'яні “кадуби”, “кадовби” — видовбані з твердих порід дерев бочки, які іноді накривали одно- чи двохсхилим дашком, а частіше просто дошками. З 20-х років ХХ ст. входять у побут муровані колодязі (“колодязь”, “студня”) з рубленим або дощатим цямринням, перекриті чотирисхилим, двохсхилим, а часто й конічним гонтовим (чи драбочним) дашком. Як правило, колодязі виносились у чистий двір, ближче до вулиць, біля них влаштовувались лавички, щоб перехожі могли відпочити, попитувати води. Іноді колодязі розташовували між хатою й головною господарською будівлею і біля них влаштовували масивні довбані “валови” для водопою худоби (ті газди, які мали більше худоби). Воду з колодязів брали (та й зараз частково беруть) за допомогою довгої палиці з гаком на кінці (“кльока”, “кльокака”) або залізного колеса (корби),

обертаючи яке разом з прикріпленим до нього валом, намотують або розмотують ланцюг чи мотузку з відром. Часто за таку корбу служили колеса з воза або січкари.

Дуже поширені на Закарпатті колодязі з журавлями (“журавель”, “журав”, “журавин”). В основу роботи такого “журавля” покладено принцип противаги: з одного боку довгого дрючка навішується клюка з гаком для відра, а з другого — камені або дерев’яні важкі пні²⁵. Журавлі надають садибі, окремим місцям у поселенні та й цілому поселенню неповторної краси та самобутності.

Ворота (“ворота”, “воротниця”, “брама”, “порта”, “капура”) в сільських садибах можна розділити на декілька видів. У гірських районах, де побутовали огорожі з горизонтально закріплених жердин (“вориння”, “ворини”), функцію воріт виконував один з прольотів огорожі з жердинами, які знімались.

У низовинних і передгірних районах переважали плетені ворота, виконані технікою горизонтального або вертикального плетіння. Дерев’яна рама воріт обпліталася ліщиновими, березовими, вербовими, буковими, грабовими прутами. Цікаві ворота, з противагою, побутовали в селах Хустщини (Крайниково, Данилово, Сокирниця, Стеблівка). Верхню поперечину витісували з однієї колоди таким чином, що тонка (стесана) частина була верхньою обв’язкою воріт, а неотесана, дуже масивна частина, виступаючи за раму воріт, виконувала роль противаги.

Доцяті ворота з’явилися у Закарпатті порівняно недавно й побутовали в кількох варіантах. Перший, коли дошки щільно прилягали одна до одної у горизонтальному напрямку. Другий — коли їх горизонтально укладали з певними проміжками між собою. Третій — коли до рами у вертикальному напрямку прибивали штахетник (“штафети”, “штифетки”).

Плетені ворота (“ліски”) і ворота з противагою завжди були одностул-часті, доцяті — переважно двостулчасті²⁶.

Біля воріт влаштовували хвіртки (“хвіртки”, “дверці”, “дверцята”, “дверичка”), які були схожі з воротами конструкцією, і виконували їх в одному стильовому ключі. У селах південної частини Хустського, Тячівського і Рахівського районів над хвіртками, як і над воротами, зводили двосхилі дашки.

Важливим компонентом селянського обійстя українців Закарпаття були огорожі. Вони надавали садибі композиційної завершеності, а в поєднанні з деревами — своєрідний колорит і мальовничість. У той же час огорожі захищали город, сад, сінокоси і всю садибу від худоби і домашньої птиці, а також позначали її межі.

В українців Закарпаття побутовало декілька типів огорож. У гірських районах (Гуцульщина, Бойківщина, бойківсько-лемківське пограниччя) поширеною була огорожа з горизонтальних жердин (“ворини”, “вориння”). Вона складалася з вертикальних коликів, горизонтальних жердин, перев’язки (“гужва”, “гужовка”, “вужовка”) і підкладок (“підніжок”). Гужва з’єднувала попарно вбиті у землю кілки і ворини. Відстань між коликами (“пресло”) залежала від довжини ворин, а кількість ворин в одному прольоті (пряслі) — від висоти огорожі.

У гірських районах, особливо в селах, розташованих у вузьких долинах вздовж потоків, мурували кам’яні огорожі (“мур”, “мури”). На полянах, полонинах, пасовищах, сінокісних угіддях за огорожу використовували молоді смереки з необрубаними гілками або гілки зі старших смерек (“ломи”). Ломи часто служили огорожею для худоби.

Пліт (“пліт”, “плут”), найближчий за варіантами до тину, був поширений на низовині і в передгір’ї, побутовув і в гірських районах. Зустрічалося кілька різновидів плотів: горизонтального, вертикального й навскісного (по діагоналі) плетіння. У першому випадку паралельно до землі молодим пруттям ліщини, берези, лози переплітали вбиті в землю кілки. У другому — раму з горизонтально прибитих до стовпів жердин обплітали пруттям почергово (з одного і другого боків). Особливою мальовничістю відзначалися горизонтальні плоти, коли плели трьома-чотирма прутами навскіс, внаслідок чого створювався своєрідний орнамент (“в ромбики”, “на коцку”), який співзвучний вишиваним орнаментам.

У низовинних і передгірних селах, особливо на півдні Хустського й Тячівського районів, побутовали огорожі з горизонтально покладених одна на одну дощок або розколотих наполовину колод (пластин). Вони утворювали суцільну глуху стіну²⁷.

З 30-х років ХХ ст. у низовинних і передгірних районах Закарпаття починає поши-

рюватися огорожа зі штафетника: колоті або різані вузькі дошки вертикально прибивали до дерев'яної рами.

Для проходу з двора в огород, до сусідів тощо в огорожах робили перелази ("перелаз"), які відзначалися різноманітними конструкціями. Перелази як місце зустрічей молодих, оспівані в народних піснях і коломийках.

Незважаючи на регіональні особливості, господарські будівлі українців Закарпаття мають чимало спільних рис з цією ділянкою матеріальної культури інших регіонів України. Ця спільність прослідковується в зовнішньому вигляді, функціональному вижиткуванні приміщень, конструктивних прийомах і техніці будівництва, назвах і т. д.²⁸

¹ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1–4.

² АА. Польові дослідження 1969–1978. — Зошит № 4.

³ АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошити № 1,4.

⁴ АА. Польові дослідження 1970–1980 рр. — Зошити № 1–3.

⁵ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1–4.

⁶ АА. Польові дослідження 1970–1976 рр. — Зошит № 1.

⁷ АА. Польові дослідження 1970–1976 рр. — Зошит № 1.

⁸ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1–4.

⁹ АА. Польові дослідження 1969–1978. — Зошит № 4.

¹⁰ АА. Польові дослідження 1970–1976 рр. — Зошит № 1.

¹¹ АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошити № 1,4.

¹² АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1–4.

¹³ Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов // Восточнославянский этнографический сборник. — М., 1956. — С. 315.

¹⁴ Там само. — С. 315.

¹⁵ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1,3.

¹⁶ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1–4.

¹⁷ АА. Польові дослідження 1970–1976 рр. — Зошит № 1.

¹⁸ Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. — С. 117.

¹⁹ Байрак Я., Федака П. Закарпатський музей народної архітектури та побуту. — Ужгород, 1986. — С. 30–31.

²⁰ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1,3.

²¹ АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошит № 4.

²² АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошит № 4.

²³ АА. Польові дослідження 1977, 1979 рр. — Зошит № 2.

²⁴ АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошит № 4.

²⁵ АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошит № 4.

²⁶ АА. Польові дослідження 1969–1978 рр. — Зошити № 1,4.

²⁷ АА. Польові дослідження 1969–1980 рр. — Зошити № 1–4.

²⁸ Юрченко П. Дерев'яна архітектура України. — К., 1970 і Самойлович В. Народное архитектурное творчество. — К., 1977; Косміна І. Сільське житло Поділля (кінець XIX–XX ст.). — К., 1980; Гудченко З. Музей народної архітектури України. — К., 1981; Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. — К., 1983; Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — К., 1987; Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. — К., 1987; Данилюк А. Українська хата. — К., 1991 та інші праці.

This article dwells on household edifices and the buildings of little architectural forms of Transcarpathic region.